

DİL POLİTİKALARI BAĞLAMINDA RUS ETKİSİNİN KAZAN TATAR FIKRALARINA YANSIMASI

The Reflection of Russian Effect on Kazan Tatar Anecdotes within the Context of Language Policies

Prof. Dr. Naciye YILDIZ*
Arş. Gör. Gülşah YILMAZ**

ÖZ

Dil, birçok tanımı ve işlevi olan bir kavramdır. Temel iletişim aracı ya da canlı bir varlık olmasının yanı sıra dil, bir milletin gelişmesini, kültürünü ve kimliğini geleceğe taşımasını sağlayan önemli vasıttır. Dil, aynı zamanda kültürdür ve bu yönüyle bizi gelecekte geçmişe doğru bir yolculuğa çıkarma imkânına da sahiptir. Tarih boyunca, dillerin milletin hayatındaki etkisi çeşitli ideolojiler doğrultusunda kullanılarak toplumlar istenilen kalıplara sokulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda, geniş bir coğrafyaya hâkim olan Ruslar, hâkimiyetleri altında bulunan farklı etnik gruplara mensup toplulukları Ruslaştırma faaliyetleri esnasında, dil politikalarından etkin bir şekilde yararlanmışlardır. 1552 yılında Kazan Hanlığının ele geçirilmesiyle uzun yıllar Rus hâkimiyetinde yaşayan Kazan Tatarları da, gerek Çarlık Rusyası gerekse Sovyetler Birliği döneminde Ruslaştırma politikalarına yoğun bir şekilde maruz kalmıştır ve günümüzde de bu etki devam etmektedir. Ruslaştırma politikalarının en yoğun şekilde görüldüğü alanlardan biri de dil bağlamıdır. Yüzyıllar süren Rus etkilerinin yansımalarını takip edebildiğimiz en temel kaynaklardan biri folklor ürünleridir. Folklor ürünleri vasıtasıyla halkın düşünce yapısını, dünya görüşünü, gelenek ve göreneklerini tanımak mümkündür. Milletlerin maruz kaldığı toplumsal, siyasi, coğrafi olayların folklor ürünlerine yansıdığı, folklor ürünlerinin yaşanan olayların doğrudan veya dolaylı tanıkları olduğu bilinmektedir. Toplumun dünya görüşünü, yaşanan olayları veya bu olaylara karşı tepkileri yansıtan toplumsal eleştiri aracı folklor ürünlerinden biri de fıkralardır. Bu çalışmada, Kazan Tatar fıkraları çerçevesinde Rusların uyguladığı dil politikalarının Tatar kültürüne yansımaları incelenecektir. Önemli folklor ürünlerinden biri olan fıkralar, mizahı açığa çıkaran türlerin başında gelir, ancak mizah yalnızca gülmek için kullanılan bir araç değildir; halkın maruz kaldığı toplumsal olaylara veya bu olayların taraflarının tutumlarına karşı gösterilen tepkiyi de yansıtmaktadır. Zira gülmek, en zararsız ve en doğal protestolardan biridir. Gülmeyi insanın yönetmesi, onu bazen silah, bazen da kalkan yapar; insanoğlu gülme vasıtasıyla karşısındakini yaralayabilir veya kendisini korumak amacıyla başkalarına gülerak rahatlayabilir. İçinde bulunulan durumun çaresizliğini insan yine güldürerek veya gülerak anlatabilir. Bu açıdan Kazan Tatar fıkraları ele alındığında, sosyal hayatla ilgili pek çok unsurun fıkralara yansıdığı görülebilir. Bunlardan birisi de dil politikaları bağlamında Kazan Tatarlarına Rus dilinin nasıl empoze edildiği ve bunun sonuçlarıdır.

Anahtar Kelimeler

Mizah, fıkra, Rus, dil politikası, Kazan Tatar.

ABSTRACT

Language is a term with many definitions and functions. Apart from being the basic communication tool and a living creature, language is the most important agency that enables the development of a nation, and helps a nation to carry its culture and identity into the future. Language is also the culture; and with this aspect, it has the ability to take us to a journey from the future to the past. Throughout the history, the effects of languages on nations have been used in accordance with various ideologies, and societies have been tried to be put into demanded stereotypes. Within this scope, dominating a wide geography, Russians effectively benefited from the language policies during Russification activities they used for different ethnic groups that lived under Russian domination. With the conquest of Kazan Khanate in 1552, Kazan Tatars had lived under Russian domination for a long time, and they had been densely exposed to Russification policies both in Czarist Russia and in the Soviet Union periods; and

* Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü Öğretim Üyesi, Ankara/Türkiye, yildiz.naciye@gmail.com

** Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü Öğretim Elemanı, Afyonkarahisar/Türkiye, gulsahyilmaz4048@gmail.com

this effect has still continued today. One of the fields in which Russification policies has been densely observed is the language context. One of the most fundamental sources through which we can monitor the reflections of Russian effects that have lasted for hundreds of years is folklore products. It is possible to recognize a community's frame of mind, world perspective, traditions, and customs through folklore products. It is known that social, political, and geographical events that the societies have been subjected to reflect on folklore products; and, folklore products are direct or indirect witnesses of events that have occurred. One of the folklore products that social critic tool and reflect a society's frame of mind, the events it has experienced, and their reactions against these events is anecdotes. In this study, the reflection of Russian language policies on Tatar culture will be analysed within the frame of Kazan Tatar anecdotes. As one of the important folklore products, anecdotes are among the main genres that uncover the humour; however, humour is not a tool which is only used to laugh. It also reflects social events that societies have experienced or the reactions that the societies have given to these events. Laughing is one of the most harmless and natural protests. When humans manage laughing, it sometimes becomes a weapon sometimes becomes a shield; human beings can hurt the others through laughing or can use laughing in order to protect themselves and to make themselves relax. People can express the despair they have experienced again through laughing or making others laugh. From this perspective, when Kazan Tatar anecdotes are analysed, it can be said that many elements of social life are reflected in anecdotes. One of these elements is how Russian language is imposed on Kazan Tatars within the context of language policies and the results of this situation.

Key Words

Humour, anecdote, Russian, language policy, Kazan Tatar.

Giriş

Kazan Tatar Türkleri yazılı ve sözlü kültür açısından en zengin Türk boylarından birisidir. Daha XVI. yüzyıldan itibaren Rus hâkimiyeti altında yaşayan Kazan Tatarlarının dillerine ve kültürlerine olan bağlılığının kaybolmadığı “tugan til”, yani “ana dil” ile ilgili günümüzde dahi varlığını sürdüren protestolardan açıkça görülmektedir. Bir ticaret ve kültür merkezi olmasından dolayı Kazan'a, hâkim olacağı diğer Türk coğrafyalarından daha önce girmeyi planlayan Rusya, 1552 yılında Kazan kalesini işgal ederek amacına ulaşmıştır. Kazan'da halkı öldüren, şehri yakıp yıkan Ruslar, sonraki yıllarda Tatarların bitmeyen isyanlarına karşı baskıyı azaltma yoluna gitmiş ve daha yumuşak bir politika izlemeye karar vermiştir. Çarlık mirası olan bu politika Sovyetler Birliği millî politikasının da temel taşlarından biri olmuştur.

Dinsel ve kültürel dayanışmaları kırmak amacıyla 1870'te, Kutsal Si-

nod Meclisi eski üyesi ve eğitim bakanı D. A. Tolstoy yüksek, hatta orta eğitim için Rusçanın öncelikli olması gerekliliğinin yanında, anadilin yalnızca ilköğretim için gerekli olduğunun kabul edildiği, gelecekte Stalinist milliyetler politikasının temel ilkesi olacak, “Yerlilerin Eğitime Dair Talimatlar” adlı bir eser yayımlamış (Roy 2009: 93); *1870'te Çarlık yetkilileri İlminski'nin etkisiyle bir Tatar okulları zinciri kurmuştur*. İlminski her ne kadar yerel lehçeleri derleyip eğitim dili olarak yasallaştırarak bu dillerin kullanılması için çaba gösterse de diğer taraftan o dönemde kullanılan aracı dilleri kırmak istemiştir. Bu amacı doğrultusunda da Bozkırlar Genel Valiliği idarecilerini Tatar Türkçesini terk edip Kazak Türkçesini kullanmaya ikna etmek için çalışmıştır (Kirişçioğlu 2004:7). Bu durum ilk bakışta Tatarların lehine gibi gözükse de halkın tepkisini toplamadan böl yönet politikasının ne kadar ustalıkla yürütüldüğünün bir kanıtıdır.

*Teorik olarak, polietnik toplum-
larda dil, özellikle dilin seçimi ve
kullanılması, anayasal statünün reel
olarak içeriklendirilmesi siyasî açı-
dan son derece önem kazanmaktadır.
Etnisitenin maddi kültür düzeyinden
bilinç ve manevi kültüre hatta daha
ileri bir düzeye siyaset ve hukuk alanı-
na aktarılmasında dil önemli bir role
sahiptir* (Musaoğlu 2008: 470). Bu se-
beple edebî türler, bu bakış açısıyla da
değerlendirilmelidir.

Dili kullanarak Ruslaştırmak
hatta Ortodokslaştırmak için yine
Sovyetler Birliği'nden önce dil ve yazı
biçimleri icat edilmiştir. Bu icadın mi-
marı Tatar Türkçesini yazıya geçir-
mek için önce Arap alfabesini sonra
Kiril alfabesini kullanan İlminski'dir.
İlminski'nin bu çalışmalarının sebe-
bi Nezir Temur'un belirttiği gibi "dili
kullanarak ideolojik açıdan daha iyi
Ruslaştırmak, hatta Ortodokslaştır-
mak" amacının gerçekleştirilmesine
yöneliktir. Bu doğrultuda çalışmalar
yapan ünlü Müslüman Tatar aydını
ise Kayyum Nasırî'dir. Nasırî'nin Rus-
laşma ve Hıristiyanlaşma fikri olmasa
da çalışmaları bu amaca hizmet et-
miştir. Nasırî çalışmalarından dolayı
Sovyet propagandası tarafından Tatar
kimliğinin gerçek öncüsü olarak onur-
landırılmıştır (Roy 2009: 92, 93).

Stalin döneminde ise Rus dilini
hâkim kılmak amacıyla, büyük bir
titizlik ve bilimsel temellere dayalı-
olarak hazırlanan 'Sovyet Türkleri
ortak Latin alfabesi' kaldırılarak ye-
rine her bir Türk topluluğu için ayrı
olmak üzere Kiril esaslı Türk alfabe-
leri yürürlüğe konmuştur. Tataris-
tan Cumhuriyeti'nde de Tataristan
Yüksek Kurulu Başkanlık Heyetinin

5 Mayıs 1939 tarihli kararıyla 1940
yılına Ocak ayından itibaren Tatar
Türkçesinin yazımında kullanılan
Latin alfabesi (Yañalif) yerine, Kiril
alfabesi kullanılmaya başlanır (Şahin
2007: 239, 240). Bu alfabelerin her
Türk boyu için ayrı özellikler taşıması,
Türk boylarının birbirlerini anlaya-
mamaları, dolayısıyla hepsine ortak
dil olarak kabul ettirilmeye çalışılan
Rusçayı kullanmaları amacına yöne-
liktir ve 1990'lı yıllara dönüp bakıl-
dığına, aynı ailenin fertlerinin dahi
kendi aralarında ana dilleriyle değil
de Rusça konuşmaları, bu amacın bu
iş planlayanlar ve uygulayanlar ta-
rafından başarıyla gerçekleştirildiğini
göstermektedir.

Rus dil politikasının denklemini
basit olarak şu şekildedir; devlet dili
Rusça olduğundan dolayı, devlet dü-
zeyinde bir işi halletmek, üst düzey
bir mevkide iş bulmak için iyi dere-
cede Rusça bilmek gerekmektedir.
Bu yöntemle Rusça okuyup yazmak
hayatta kalmanın zaruri bir koşulu
hâlini almıştır. Bu durumda, halk bu
dili öğrenmek zorundadır ve bu zorun-
luluğun etkileri halk arasında kabul-
lenme veya tepki duyma olarak farklı
yansımalar şeklinde ortaya çıkmıştır.
Halkın sisteme karşı Rus dili ile ilgili
tepkilerini açıktan açığa dile getireme-
mesi, bu düşüncelerin farklı zeminler-
de yer alması sonucunu doğurmuş ve
bunlar kısa ve çarpıcı anlatımlarıyla
halk üzerinde etkili olan fıkralara
yansımıştır. Dursun Yıldırım, fık-
ra türünü; "*Gerçek hayatla bağı olan
vak'aları, tam bir fikri, sosyal ve beşeri
kusurları günlük yaşantımızda kar-
şılaştığımız çarpıklıkları, gülünç du-
rumları, tezatları, eski/yeni çatışma-*

larını ince bir mizah anlayışına sahip bir üslup içinde, dramatik öğeleri ağır basan bir hikâye çatısı etrafında toplanarak, genellikle bir tip'e bağlı olarak anlatan, nesir diliyle yaratılmış küçük hacimli sözlü edebiyat kompozisyonlarından her birine verilen ad" (1992: 333) olarak yorumlamıştır. Bu ifadelerden de yola çıkarak fıkraların halk hayatına nüfuz eden hakikatler temelinde ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Fıkroda bu hakikatlere karşı gösterilmek istenen tepki, ana fikrin öz anlatımı nükte, alay, hiciv gibi mizahi öğelerle bezenerek ortaya konulmaktadır. Bu anlatım yöntemi fıkrayı daha etkili kılarken anlatılmak istenen, ima edilen mesajın normal yollarla verildiğinde doğuracağı olumsuz sonuçları da engellemesi açısından rahatlatıcı ve tercih sebebidir. Başka bir ifade ile halk, doğrudan söylemeye çekindiği konuları fıkralar vasıtasıyla ifade eder. Boratav fıkralardan bahsederken, fıkraların işlevlerini "Gazetelerin, mecmuaların bulunmadığı çağlarda ve yerlerde halkın içtimai tenkit ve hiciv ihtiyacını karşılayan halk edebiyatı çeşitleri içinde fıkralar en başta gelir" şeklinde yorumlamıştır (1983: 292). Dolayısıyla fıkralar halkın yaşam sürdüğü sosyal ve siyasi ortamı, bu ortamın halk üzerinde yarattığı etkiyi algılamamızı sağlayan temel kaynaklardandır.

Kazan Tatar Türklerinin fıkralarını ele alındığında, Rus dilini, bu dilin ana dilden farkını ve dil politikasının ne derece zorlama olduğunu konu edinen fıkraların mevcut olduğu görülmektedir. Ancak, destanlar gibi bu türde Rus politikalarından çok uzak kalamamış, onlar da zaman zaman san-

süre tabi tutulmuşlardır. *Tatar Halık İcatı* serisinin *Mezekler* cildinde, seçilen fıkraların Rus ideolojisine uygun olup olmadığının kontrol edildiğinin ve uygun olmayanların esere alınmadığının açıkça belirtilmesi bu politika-nın boyutunu da gösterir mahiyettedir (Mehmütov, H.Ş., Sadykova, A. İ 1979: 350). Bu baskılara rağmen, yine de yayımlanma şansına sahip bazı fıkralardan hareketle, Rusların dil politikaları çerçevesinde halkın düşüncelerini, tepkilerini görmek mümkündür. Fıkra türünün halk hayatında köklü bir yerinin olması (Beşirov 1963: 376) günlük hayatta sıkça nakledilebilme özelliği taşımaları, halkın tepkilerini belirlemede önemli malzemeler sunmalarını sağlamaktadır. Bu çalışmada, Rus dilinin kullanımı doğrultusunda, *Tatar Halık İcatı Mezekler* başlıklı kaynaktan alınan on bir fıkra değerlendirilmiştir. Değerlendirmede gülme kuramları göz önünde bulundularak Kazan Tatar Türklerinin bu konuyu mizahi açıdan nasıl değerlendirdikleri ve mizahın ideolojiye etkileri ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Urusça Çäçkändä

Bir ağaynuñ cirı rus kürşisınñ cirı bilän yänäşä ikän. Rusnın igñiñ yıl sayın işilip uña, münñ cirinnän igñinnñ ürlüğü da yünläp çıkmıy, di.

Bir yılın bu ağay hüylägä kirışkän. Näk rusça kıynıp, rusça süyläşip, igñinnñ dä rus kişisi bulıp çäçärgä tütünğan. Cir üstinä bargaç, malayı bilän dä gıl rusça gına süyläşirgä bulğannar.

Minä bırvaqıt münñ tubalında ürlüğü bitkän. Malayı arba yanına ürlük alıp kilirgä bargan ikän, rusça gına süyläşirgä kiräklükñi ünıtp cibärgän, tatarça:

- Äti, nişlätim, kaççığı bilän alıp barıymı? - dip kışkırgan.

Atası müña şulkadär açuwi çıkkın, hätta tubalın atıp bārgän:

- Uşmağan malay, urısça ğına şüyläş dip äytmädimmi ni min siña Tatar ikänni bildirdiñ bit!- digän (Mehmütov, Sadykova, 1979: 121).

Rusça Saçınca

Bir amcanın arazisi, Rus komşusunun arazisiyle yan yanaymış. Rus'un ekini yıl boyunca eşilip iyi mahsul veriyor, onun yerinden ekinin biçilmesi de kolay olmuyormuş.

Bir yıl bu amca hileye başvurmuş. Tam bir Rus gibi giyinip, Rusça konuşup, ekini de Rus adamı gibi saçmaya başlamış. Araziye gelince oğlu ile de hep Rusça konuşmuşlar.

Bir gün kovasında tohumu bitmiş. Oğlu, arabanın yanına tohum getirmeye gitmiş, Rusça konuşması gerektiğini unutmuş, Tatarca:

- Baba, ne yapayım, çuvalı ile alıp geleyim mi? diye bağırmış.

Babası buna o kadar sinirlenmiş ki, kovayı da atvermiş:

- Beceriksiz oğlan, Rusça konuş diye söylemedim mi sana! Tatar olduğunu belli ettin ya! demiş.

Bu fıkrada, Tatar köylüsü, ekini az olmasına Tatar olmasına bağlamıştır. Bunun sonucu olarak Rus taklidi yapmaya karar vermiştir. Çünkü Rus olduğunda ekinlerinin bol olacağına dair şüphesi yoktur. Ancak oğlu boş bulunup Tatarca konuşunca Tatar olduklarını belli etmiş ve işleri berbat etmiştir. Fıkradaki ilk husus, köylünün tarla iyesini kandırmaya çalışmasıdır. Çiftçilikle uğraşan Tatar Türklerinin günlük hayatta tarla iyesini memnun etmek için çeşitli ritüeller gerçekleştirdikleri bilinmektedir (Zaripova Çetin 2007). Bu nedenle Tatar Türkleri için tarla iyesinin önemli olduğu söylenebilir. Fıkroda, köylü sadece tarla iyesini değil kendini de kandırmıştır. Fıkranın oluşması Tatar köylüsünün kendini Rus gibi göstermeye çalışması ya da bir insanın başka biri gibi gözükme zorlanmasının nedenleriyle ilgilidir. Aynı durumu sorgulayan bu iki sorunun cevabı Ruslaştırma politikasının içinde yer almaktadır. Bu politikanın sonucunda halk Rusların ve Rus dilinin üstünlüğünü kabul etmek zorunda kalmış ve Ruslaşmaktan başka bir çıkış yolu bulamamıştır. Tatar köylüsünün sadece dil açısından değil, kılık kıyafet ve davranış açısından da Rus gibi davrandığında problemin çözüleceği kanaatinin aksine oğlunun kırdığı pot, gülme teorisi bakımından uyumsuzluk örneği olarak değerlendirilebilir. Fıkradan hareketle, Ruslaştırma politikasının yansımalarının kültür politikalarının daha etkin şekilde hissedildiği şehir ortamından da ileri giderek Tatar köylülerine kadar uzandığı söylenebilir. Bu fıkranın çıkışında temel problem; Tatar=fakir, Rus=zengin algısıdır. Bunun değişmesi, tıpkı bütün işlerinin hallolması için Rusça konuşmak zorunda olması gibi, Rus gibi davranmakla mümkündür.

Düvülnü!

Birvaqıt bir yigıt armiyädän kayta. Üzi ğil rusça ğına şüyläşkän itinä. Ul birkünni kürşi yigitti bilän munça kırırgä bara. Birinçi bulıp läükägä süldat mñä, yigitkä ıssı salırğa kuşa. Yigıt bir savıt ıssı sala, ikincini sala. Süldat: «Düvülnü!»—di. Yigıt aqlamağanğa salınıp, tağın ıssını tündıra. Süldat, kızuğa çıdıy

almıyça: «Cittî dip äytäm bit!» —dip, açulanıp, läwkädän sikirip tüşä (Mehmütov, Sadykova, 1979: 128).

Düvülnü!

Bir gün bir delikanlı askerden dönüyormuş. Kendisi her zaman Rusça konuşmak hevesindeymiş. Bir gün komşusu olan delikanlı ile hamama gitmiş. İlk önce asker sekiye çıkmış; delikanlıya, kaynar su dökmesini emretmiş. Delikanlı bir kap dökmüş, ikincisini de dökmüş. Asker; “Düvülnü” demiş. Delikanlı anlamamış gibi davranarak yine sıcak dökmüş. Asker, sıcaklığa dayanamayınca “Yetti diyorum ya”, diye, öfkelenerek sekiden fırlamış.

Rusça bilmenin bir kişiyi üstün hissettirdiğini gösteren bu fıkrada da muzip arkadaşının Rusça “Düvülnü” yani “yeter” kelimesini anlamıyormuş gibi yapmasıyla gencin canı yanmış ve Tatarca konuşmak zorunda kalmıştır. Bu fıkrada iki Tatar’ın aralarında Tatarca anlaşmak varken birinin Rusçayı tercih etmesi karşısındakine üstünlük kurma çabası olarak değerlendirilebilir. Sonunda kendisinin canının yanması ile üstünlük karşı tarafa geçmiştir. Fıkra ana dilini bırakıp özentili ile Rus dilini gereksiz yere kullanmanın tenkididir. Ayrıca Tatar Türklerinde, “Bütün insanlar eşittir ama Ruslar öbürlerinden daha eşittir” (Orwell 2008:147) algısı olduğu da fıkra aracılığı ile anlaşılmaktadır. Bu fıkra, Rus dilini kullanma konusunda bütün Tatar Türklerinin aynı görüşte olmadığını da ortaya koymaktadır. Komşu delikanlının tavrı, Rusça heveslilerine karşı millî düşüncelerle kendi diline sahip çıkmaya çalışan Tatarların tavrının fıkraya yansımalarıdır.

Bilä İmiş

İki hatın yulda üçrağan da, birsi ikincisinä äytä ikän:

Äy, aħirät, rusça biläsiniñmi? —digän.

Tiğisä äytkän:

İkmäklük-tüzlük biläm indä,—digän.

Birñcisä äytkän:

Hlib i sül närsä bula? —digän.

İkinçisä:

Äy, ul hätli içkärä kİRä almıym,—digän (Mehmütov, Sadykova 1979: 121).

Bela İmiş

İki kadın yolda rastlaşmışlar ve biri diğerine:

Hey, ahretlik, Rusça biliyor musun? demiş.

Diğeri:

Ekmek tuz diyecek kadar biliyorum ya, demiş.

Birincisi:

Hlib i sül² ne oluyor? demiş.

Diğeri:

Ay, o kadar derine giremiyorum, demiş.

Bu örnekte olduğu gibi bazı fıkralarda insanların kendilerini Rusça bilmek zorunda hissettikleri, bilmeseler bile etrafa kendilerini Rusça biliyormuş gibi göstermeye çalıştıkları anlatılmaktadır. Burada kadın “ekmek-tuz” ifadesiyle, aç kalmayacak kadar Rusça bildiğini söylemek ister. Ancak arkadaşı, kadının bildiğini söylediği hem de en temel gıda maddeleri olan ekmeğin ve tuzun Rusçasını söylediğinde, birinci kadının bu kelimeleri dahi bilmediği ortaya çıkmaktadır. Buna rağmen kadın durumunu açığa vurmak istememiş ve o kadar derin Rusçası olmadığını söylemekle

yetinmiştir. Bu fıkrada temelde bir uyumsuzluk durumu olsa bile komiği oluşturan asıl unsur kaçınmadır. Tatar kadını, Rusça bilmemenin cahillik olduğunu kabul etmiş ve cahilliğini ve yalanını gizlemek için bahane üretmek içinde bulunduğu sıkıntılı durumdan kaçınmıştır. Rusça bilmemenin cahillik olduğu fikri ise, Rus politikası sonucunda zihinlere yerleşmiş bir düşüncedir. Herkes kayıtsız şartsız Rusça bilmelidir.

Rusça Süylüşkän

Kayçandır bir aġay rus avılı aša ütöp bara ikän. Kün bik salkın bulġan. Bu aġay bür dä yünläp rusça bilmi ikän, di. Müña rus hatınnarı üçraġannar da, kızġanıp:

Üy, tı üzyabniş! —digännär.

Läkin aġay yuġalıp ħala türġan kişilärdän bulmaġan, başın silki-silki:

Ġacäp iş indä, ġacäp iş,— di ikan” (Mehmütov, Sadiykova 1979:125).

Rusça Konuşmuş

Ne zamandır bilinmez bir amca, Rus köyünden geçiyormuş. Hava çok soğukmuş. Bu amca pek de Rusça bilmiyormuş. Buna Rus kadınları rastlamış ve acıyıp:

Üy, tı üzyabniş!³ demişler.

Lakin amca lafın altında kalan adamlardan değilmiş, başını sallaya sallaya:

Acayip iş acayip iş, demiş.

Bir Tatar, kendine acıyan Rus kadınlarının Üy, tı üzyabniş “Oy sen üşürsün” sözünü Rusça bilmediği için anlamamıştır. Ancak altta kalmak da istemediğinden cevap verme ihtiyacı duymuş ve üzyabniş ile Tatar Türkçesindeki ġacäp iş kelimelerini benzeterek kendince onları onaylayarak cevap vermiştir. Bu fıkrada, dil bilme-

diği anlaşılmasın diye düşünen kişinin düştüğü komik durum üzerinden dil bilmeyen kişiler ötekileştirilmektedir. Gülme kuramları bağlamında bakıldığında ise anlayamadığı bir şeye cevap vermek beklenmedik bir davranıştır, Bu davranışın sergilenmesiyle uyumsuzluk durumu oluşmuştur. Aynı zamanda amcanın cevabının altında yatan Rusça bilmediğini gizleme çabası da kaçınma sonucu oluşan komiğe delil gösterilebilir.

Başın İki Balsa Barırsın

Bir Rus kişisi Tatar ħartınnan yul-süräġan. Ħart, üzün-üzün uylap türmayıtan, yulnu bülay üyrätkän:

Vät, ġnakum, tup-turiġa tup paşul, kirtä buylap yul paşul, dübür-dübür praşul, nalüva çükür ukral, naprava lis udral, nımnuşka payduş umiral,— digän.

Yul «ħaraklar çükür» bilän «ħaçkınnar urmanı» buyınnan barıp, zirat yanına çıġa ikän.

Rus kişisi uylap-uylap türġan da, tüşinä almaġaç, kirä bürülüp kittän (Mehmütov, Sadiykova A.1979: 122).

Başın İki Olsa Gidersin

Rus bir adam, Tatar ihtiyara yol sormuş. İhtiyar, uzun uzun düşünmeden, yolu şöyle tarif etmiş:

Vet, ġnakum, dosdoġru tup paşul, sopa boyunca yol paşul, gürül gürül praşul, nalöva çukur ukral, naprava lis udral, nımnuşka payduş umiral⁴ demiş.

Yol “hırsızlar çukuru” ile “ħaçkınnar ormanı” boyunca gidip, mezarlık yanına ħıkıyormuş. Rus adam düşünmüş düşünmüş ve iyi anlamayınca geri dönüp gitmiş.

Fıkrada bir Rus yol sorar, ancak ihtiyar Tatar, Rusça bilmediği için ce-

vabını Rusça ve Tatarca'yı karıştırarak vermeye çalışır. Rus anlamadığından dolayı korkar ve gitmekten vaz geçip evine döner. Bunun gibi örneklerle Rusça bilmeyen insanların günlük basit hatta temel ihtiyaçlardan sayabileceğimiz kendini ifade etmeyi dahi başarmalarının zor olduğu ana fikri işlenmekte ve eğer Rusça bilseydi böyle bir sorunla karşılaşmazdı mesajı verilmektedir. Ayrıca fıkrada komiklik unsuru birkaç düğümden oluşmaktadır. İhtiyarın Tatarca-Rusça karışık kelimelerle sıradan bir durum gibi adres tarif etmesi beklenmedik bir durum olduğu için dinleyiciyi şoka uğratar ve böylece uyumsuzluk kuramı bağlamında gülme oluşur. Rus adamın korkarak geri dönmesi kaçınma olarak açıklanabilir. Bu fıkrada “başın iki olması” iki dil bilmek anlamındadır. Bir dil bir insan, iki dil iki insan mantığından hareket edilmiştir.

Ürüp-Suğıp

Bir hatın bazarğa çiyä satarğa bara ikän. Bu bir dä rusça bilmi, di. Münü iptäş hatınnarı üyrätkännär: «Çiyäñni sürasalar, rub petdışyat dip äyt»,— digännär.

Yarıy, bu hatın kilgän bir kişigä «rub petdışyat» dip çatnatıp äytip tura. Bir Rus bu bâyäni kıymmätsinä, küräsñ, hatıngä äytä:

A rub sürük? — di.

Hatınnıñ kütü üça. İptäşlärinä kışkıra bu:

Kiligiz äli, äytingiz, ürüp-suğıp alğançı, tikkä alsın,— di (Mehmütov, Sadiykova A.1979: 122).

Vurup Dövüp

Bir kadın, pazara vişne satmaya gidiyormuş. Bu hiç Rusça bilmiyormuş. Arkadaşı olan kadınlar ona şöy-

le öğretmişler: “Vişne sorarlarsa rub petdışyat⁵ diye cevap ver”, demişler.

Tamam, bu kadın gelen bir adama “rub petdışyat” diye heceleyip söylemiş. Bir Rus bu fiyatı, pahalı bulmuş herhalde, Kadına:

A rub suruk?⁶ demiş.

Kadının korkudan canı çıkmış. Arkadaşlarına bağırmış bu:

Geliniz hele, söyleyin, vurup dövüp alana kadar, bedava alsın, demiş.

Bu fıkra ve benzerleri ise sadece resmî işler için değil, basit ihtiyaçlar ve hayatı idame ettirmek için ticaretle uğraşan köylülerin de Rusça bilmesinin zorunluluk olduğunu vurgulamaktadır. Kadın vişnelerini satabilmek için, arkadaşlarından bir buçuk rublenin Rusçasını öğrenmiştir. Soranlara *rub petdışyat*, diyen kadın pazarlık yapmak isteyen bir Rus'un a *rub sürük* yani “1.40 ruble olur mu?” demek istediğini anlayamamış, dolayısıyla ticaretini yapmayı başaramamıştır. Fıkrada Tatarca ile Rusça kelimeler arasındaki tesadüfi ses benzerliğinden dolayı yanlış yorumlama meydana gelmiştir. Rub bir para birimi olan ruble anlamına gelmesine rağmen Tatar kadın *vurup* anlamına gelen *ürüp* olarak yorumlamış ve Rus'un kendisine vuraçağını düşünmüş böylece uyumsuzluk kuramı bağlamında gülme durumu oluşmuştur.

İrjayırsıñ Da, Peşigırsıñ Dä

Bürñ zamanda bir babay bazarğa 70 çakırım çana bilän ün tartıp barğan. Yulda bik avırlıklar kürgän. Arığan, yünçığan. Kilip citkäk, bir rus babaydan ünü turında:

Rjanaya ili pşniçnaya?— dip sürağan. Babay rusça bilmi ikän, anıñ açuwi kilgän. ul äytkän:

Irjayırsıñ da, peşigırsıñ dä, 70 çakrım püprübuy tartıp kil,— digän (Mehmütov, Sadiykova A.1979:122).

Sırtırsın da, Pişersin de

Eski zamanda bir dede, yetmiş kilometre mesafeden kızak ile un çekek pazara gitmiş. Yolda çok zorluklar görmüş. Yorulmuş, bitkin düşmüş. Pazara ulaştınca, bir Rus, dedeye, unu için:

Rjanaya ili pşniçnaya?’, diye soru sormuş. Dede Rusça bilmiyormuş, öfkelenmiş.

Sırtırsın da, pişersin de yetmiş kilometre püprübuy⁸ çekip gel, demiş.

Bu örnekte, ticaret yapmak için yetmiş kilometre un çeken bir adam, müşteri olarak gelen Rus’un *rjanaya ili pşniçnaya?* yani “Arştan mı yoksa buğdaydan mı?” sorusundaki *pşniçnaya* kelimesini Tatar Türkçesindeki *piş-* kelimesi olarak algılamıştır. Böylece Rus’un kendisine terli dediğini düşünmüş ve “70 kilometre unu sen çekmeyi dene de seni görelim” diye cevap vermiş ve ticaretini yapmamıştır. Rusça eksikliği dolayısıyla yanlış anlama veya hiç anlamama sonucu ticaret yapılamamasını işleyen fıkra örneklerini çoğaltmak mümkündür. Bunlar vasıtasıyla sosyal hayatın olumsuz bir gerçeği göz önüne serilmektedir. Fıkroda oluşan komik ise ses benzerliği sonucu uyumsuzluk kuramı bağlamı şeklinde açıklanabilir. Rusça buğday anlamına gelen *pşniçnaya*, kelimesi Tatar Türkçesinde terlemek anlamına gelen *pişmek* kelimesinin kökü ile benzerlik göstermesinden dolayı yanlış anlama meydana gelmiştir.

Kürşinñ, Mäçisä dä Kuyan Tüta

Avıl ağayı hatının rus avılındağı bilışinä kınakka alıp barğan. Bu

hatınğa kınakta bar narsä dä bik uşağan, tik rusça bilmägänliktän, rähmätin dä yünläp äytä almıy, huca hatın bilän süyläşä dä almıy ikän. Utıra türgaç, balalar süyläşkänni tıñlap qarıy da bu, isı kitä: yürt hucasınuy idändä uynawçı balaları tittirip rusça süyläşälär. Bu hatın häyran kalğan.

Qara sin, ä,— digän,—bular büt buyı çağınnan uk urısça bilip üsälär, ä min üli başım bilän dä bir avız süz äytä almıym (Mehmütov, Sadiykova A.1979:122).

Komşunun Kedisi de Tavşan Tutar

Köy ağası, karısını Rus köyündeki tanıdığına misafirliğe götürmüş. Bu kadın misafirlikte her şeyi çok beğeniyor, yalnız Rusça bilmediğinden, tam olarak teşekkür edemiyor, ev sahibi ile konuşamıyormuş. Oturup dururken çocukların konuşmalarını dinleyip dikkatle bakıyormuş bu, hayret etmiş; ev sahibinin etrafında oynayan çocukları rahatça Rusça konuşuyorlar. Bu kadın hayran kalmış.

Bak sen ya, demiş, bunlar bacak kadarken Rusça öğrenerek yetişiyorlar, ama ben ulu başımla bir ağız söz söyleyemiyorum.

Rus dilini bilmeyen insanların sosyal hayatta kendilerini ifade etmeye çalışırken zor durumda kaldıkları da bu örnekte olduğu gibi fıkralarda işlenmiştir. Rus köyüne misafirliğe giden Tatar kadının, her şeyden çok memnun olmasına rağmen bir kelime bile Rusça bilmemesinden dolayı ev sahibiyle konuşamaması ve duygularını ifade edememesi, gündelik hayatta da Rusça bilmenin önemli sayıldığını göstermektedir. Çocukların ise Rusça bilmeleri övünülecek ve imrenilecek bir

durum olarak gösterilmektedir. Gülme kuramları açısından baktığımızda ise Rus çocukların Rusça bilmesine şaşırmasıyla oluşan komik uyumsuzluk kuramı bağlamında açıklanabilir.

Läp-Läpskiy

Bir Tatar hatınına taba kiräk bulğan. Kibitçi rus ikän, münüñ närsä sürağanın hiç kinä dä anlamağan. Apa kişi müña:

Läp-läpskiy, läpeldätip salganski, çuyinski, qaraski, mñä siña znakum. Şunu da bilmisñ indï, abıy,—diyip äytkän, di (Mehmütov, Sadykova A.1979:125).

Lep Lepski⁹

Tatar bir kadına tava lazım olmuş. Satıcı Rus'muş, bunun ne sorduşunu hiç anlamamış. Kadın buna:

Läp-läpskiy, läpeldätip salganski, çuyinski, karaski, mñä siña znakum.¹⁰ Bunu da bilmiyorsun ya, ağabey, diye konuşmuş.

Bu fıkrada Tatarca kelimelere -sky ekleyerek Rusça olacağını düşündükleri vurgulanırken aslında Rusça bilmeyen Tatar Türklerine cahil gözle bakıldığı anlaşılmaktadır. Tatar kadın Rusça bilmediğinin yani kendisinde uyandırılan cahillik algısının ortaya çıkmaması için Rusça konuşur gibi yapmaktadır. Cahilliği gidermenin yolunun ise Rusça öğrenmek olduğu algısı yaratılmaktadır. Tatar Türkçesine mensup kelimelere Rusça bir ek eklendiği zaman kelimenin Rusçaya dönüşeceğinin düşünülmesi ile uyumsuzluğa bağlı gülme durumu oluşmuştur.

Tatarca kelimelerin sonuna -sky ekleyerek Rusça konuştuğunu düşünenleri eleştiren bir başka fıkra ise şöyledir;

Yädigärskiy Alan Bit...

Bir yulawçı atın bülnda aşata ikän. Anarğa birniçä kişi bu bülünü malğa taptatırğa yaramağanı äytsä dä, ul birnärsä dä anlamağan. Alar:

Müğayın, bu rus bulır, şunğa anlamıydır,— dip uylap, avılda birdänbir rusça bilüçi bir sülдатnı çakırtkannar.

Sülдат yulawçı yanına kilip, rusçanı vatıp-cimriş:

Yädigärskiy alan bit, yanağıña salam bit, zaçım bülün taptamış? — digän ikän, yulawçı kurkıp sülдатka bir täñkä akça birgän dä, tizräk ıçkıngan (Mehmütov, Sadykova A.1979:130).

Yadigaraskiy Alanı Ya...

Bir yolcu atını çayırdan otlattırmış. Ona birkaç kişi bu çayı hayvana ezdirmemesi gerektiğini söylese de, o hiçbir şey anlamamış. Onlar:

Muhtemelen bu Rus'tur, ondan anlamıyordur, -diye düşünüp, köyde Rusça bilen tek askeri çağırılmışlar.

Asker yolcunun yanına gelip Rusçayı çat pat konuşarak:

Yädigärskiy¹¹ alanı ya, yanağıña yumruk atarım ya, zaçım¹² çayı eziyorsun -demiş, yolcu korkup askere bir tenke para vermiş ve çabucak kaçıp kaybolmuş.

Bu fıkrada da çat pat Rusça bilen bir askerin karşısındaki Rus'a üzerinde bulunduğu arazinin miras malı olarak özel mülk olduğunu anlatmaya çalıştığını ancak başarılı olamadığını görmekteyiz. *Yädigär* kelimesi Rusçada bulunmadığından Rus hiçbir şey anlamamış ve korkup Tatar askere para vererek oradan hızlıca ayrılmıştır. Bu örnekte de Tatar Türkçesine mensup *yädigär* kelimesinin sonuna Rusça kökenli -skiy eki eklendiği za-

man kelimenin Rusçaya dönüşeceğinin düşünülmesi ile uyumsuzluğa bağlı gülme durumu oluşmuştur. Bu fıkrada Tatarca'yı anlamayan Rus'un korkup kaçması ise, şuur altında yatan üstünlük duygusudur. Tıpkı hal-kın Timur'a söyleyemediklerini Nasrettin Hoca'ya söyletmesi gibi Tatar halkı da, açıkça söyleyemediğini fıkra ile söylemeye, bu yolla rahatlamaya çalışmaktadır.

Ƙuş İti

Gülnisa tüti kürşi rus avılına kınakka barğan. Hıca hatın anıñ aldına kızdırğan it kuyğan. Gülnisanıñ aşısı bik kilsä dä: «Ay-hay, bu nämärsä duñgız iti bulmağayı!»—dip şıklänä ikän.

Hıca hatın kınağınñ kıyusızlıgın kürip, anı kıstarğa tütınğan.

Kuşaytı, kuşaytı! —digän.

Bu süzlärni işitkäç, Gülnisa tütinñ bütin şigät taralgan, rähätläniş kitkän:

Äy, yukka şıkläväm ikän läbasa! Ƙuş iti ikän bit bu! —dip, duñgız itin sıptıra gına, di» (Mehmütov, Sadiyko-va A.1979:126).

Kuş Eti

Gülnisa teyze komşu Rus köyüne misafırlığe gitmiş. Ev sahibi kadın ateşte et pişirip onun önüne koymuş. Gülnisa'nın karnı çok acıksa da: «Ay vah, bu şey domuz eti olmasın?» diye şüphelenmiş.

Ev sahibi kadın misafirinın tedirginliğini görüp, ona ısrar etmiş:

Kuşaytı, kuşaytı!¹³, demiş.

Bu sözleri duyunca, Gülnisa teyzenin bütün şüphesi kaybolup bitmiş:

Äy, boşuna şüpheleniyormuşum ya! Kuş etiymiş bu ya! diyerek domuz etini silip süpürmüş.

Kuş eti başlıklı bu fıkrada Rus köyüne misafırlığe giden Müslüman Tatar kadının, ikram edilen yemeğin domuz olmasından şüphelendiği için çekimser kalması ve Rus kadının “yeyiniz” anlamına gelen *kuşaytı* kelimesini ses benzerliğinden dolayı “kuş eti” olarak yorumlaması sonucu domuz etini afiyetle yemesi konu edinmiştir. Örnekte eğer Rusça bilmezsek dini dahi tehlikeye atmış oluruz algısı yaratılmakta; din konusu da dil politikasına maruz bırakılmaktadır. Gülme kuramları açısından bakıldığında ise ses benzerliği yanlış anlamayı doğurmuştur. Dolayısıyla Tatar kadın sakındığı domuz etini yemiş ve uyumsuzluk kuramına bağlı olarak gülme durumu oluşmuştur.

Sonuç

Folklor ürünlerinin halk üzerinde güçlü bir etkisinin olduğu yadsınamaz bir gerçektir.

Çok eski zamanlarda doğup, günümüzde de gelişerek ve çoğalarak yaşamaya devam eden Kazan Tatar fıkralarından (Mehmütov 2004:7) hareketle normal şartlarda bir avantaj olan iki dilliliğin toplumlar kendi dillerinden kopmaya zorlandığında olumsuz sonuçlar doğurduğu görülmektedir. Örnek alınan fıkralarda, ağırlıklı olarak Rusça bilmeyen Tatar Türklerinin, sosyal iletişim kurmakta sıkıntı çektikleri ya da daha kötüsü iletişim kuramadıkları, gündelik işlerinin aksadığı, karınlarını doyurmak ve hayatta kalmak için yapılmaya çalışılan ticarete de başarısız olunacağı, toplumda cahil muamelesi gördükleri ve Rusça konuşmanın ve bilmenin üstünlük olarak algılandığı sonuçlarına ulaşmak mümkündür. Fıkralarda Ta-

tar dilinin olumlulararak Rusça konuşan kişilerle alay edildiği görülmekle birlikte bu tür tepki fıkralarının sayısı az olduğu tespit edilmiştir.

Dil politikaları bağlamında Rus etkisinin gözlemlendiği otuz sekiz Kazan Tatar fıkrası tespit edilmiştir. Örnek yığılması olmaması amacıyla çalışmada yalnızca on bir fıkraya yer verilmiştir. Tespit edilen fıkralarda komik, genel olarak uyumsuzluk kuramı bağlamında açıklanabilse de üstünlük ve rahatlama/kaçınma kuramları ile de açıklanabilen fıkraların mevcut olduğu görülmektedir. Fıkralardan anlaşıldığı üzere Tatar toplumu dil dayatmasına maruz kalmış; Rus politikaları işe yaramış olacak ki halk mizah aracılığıyla Rusça dayatmalarına değil de ağırlıklı olarak Rusça bilmenlere tepki vermiştir.

NOTLAR

- 1 Dövülnü: Yeterli, yeteri kadar.
- 2 Hlib i sül: Ekmek ile tuz.
- 3 Üy, tı üzyabniş: Oy sen üşürsün.
- 4 Vet, ñakum, dosdoğru tup paşul, sopa boyunca yol paşul, gürül gürül praşul, nalöva çukur ukral, naprava lis udral, nımnuşka payduş umiral: İşte dosdoğru ya oraya gittin, sopa boyunca yol gittin, gürül gürül geçtin, sola çukur çaldın, sağa ormana kaçtın, azıcık gidersin öleceksin.
- 5 Rub petdışyat: 1,5 ruble.
- 6 A rub suruk?: 1,40 ruble.
- 7 Rjanaya ili pşiniçnaya?: Arştan mı yoksa buğdaydan mı?
- 8 Püprübuy: Dene
- 9 Tavaya çiğ hamur koyulduğunda çıkan ses "lep lep" sonuna -sky konduğunda Rusça olacağı düşünülmüş.
- 10 Lăp-lăpskiy, lăpeldătıp salganski, çuyinski, karaski, mînă siña znakum.: Lep lepkiy, lepildetip koyanskiy, dökme demirski, siyahski, işte sana bildiğim.
- 11 Yădigărskiy: Bu alanın sahibinin ismi olabilir, Burada özel mülk olduğu anlatılmak isteniyor.
- 12 Zaçim: Niçin?
- 13 Kuşaytı: Yiyiniz.

KAYNAKÇA

- Beşirov, Gomer. *Min de Bir Mezek*. Kazan: Tataristan Kitap Neşriyatı, 1963.
- Boratav, Pertev Naili. *Folklor ve Edebiyat 2*. İstanbul: Adam Yayıncılık, 1983.
- Cihirli, Nadejda. *Rusça Türkçe Sözlük*. Ankara: Yargı Yayınevi, 2012.
- Kirişçiöğlü, Fatih. "Kazan'ın İsgali Sonrası Sibiryadaki Dil Hareketleri", *Kazan'ın İsgali ve Türk Toplulukları Bilgi Söleni* (15.10.2002). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2004, 37-45.
- Lopatina, L. E., Lopatin, B.B. *Russkiy Tolkoviy Slovar*. İstanbul: Multilingual Yayınları, 2001.
- Mehmütov, H.Ş. *Künil Açığı: Mezekler*. Kazan: Maarif Neşriyatı, 2001.
- Mehmütov, H.Ş., Sadiykova, A. İ. *Tatar Halk İcatı. Mezekler*. Kazan: Tataristan Kitap Neşriyatı, 1979.
- Musaoglu, Nezih. "Orta Asya Cumhuriyetlerinde Dil, Ulusal Kimlik ve Demokrasi", *II Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi "Orta Asya Topluluklarında Sosyal Siyasi Ekonomik Arayışlar (22-24 Ekim 2008 Bişkek)*. Kocaeli: 2009, 469-476.
- Mustafeyev E.-E. M. Şerbinin B. G. *Büyük Rusça Türkçe Sözlük*. İstanbul: Multilingual Yayınları, 1996.
- Orwel George. *Hayvan Çiftliği Bir Peri Masalı* (Çev. Celal Üstüner) İstanbul: Can Yayınları, 2008.
- Öner, Mustafa. *Kazan Tatar Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2015.
- Roy, Olivier. *Yeni Orta Asya Ulusların İmal Edilişi*. İstanbul: Metis Yayınları, 2009.
- Şahin, Erdal. *Stalin ve Türk Dünyası* (Edt. Emine Gürsoy-Naskali, Liaisan Şahin). İstanbul: 2007.
- Tatar Tilinin Anlatmalı Sözlüğü C.I.II.III*. (Red.. Mahmutova L.T., M.G. Möhemmediyev, K.C. Sabirov, Ş.C.Hanbikova). Kazan: Tataristan Kitap Neşriyatı, 1977.
- Tatarca – Türkçe Sözlük*. (Haz.Halil Açıkgöz, Rifkat Ahmetyanov, Fuat Ganiyev). Kazan Moskova: İnsan- Fikir yayınları, 1997.
- Tatarsko-Russkiy Slovar. Tatarça-Rusça Sözlük*. (Red. Osmanov M. M.), Moskova: Akademia Nauk SSSR, 1966.
- Temur, Nezir. *Folklor ve İdeoloji Sovyetler Birliği Döneminde Kırgızistan'da Folklor Politikaları ve Çalışmaları 1917-1958*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 2011.
- Zaripova Çetin, Çulpan. "Tatar Türklerinde Mitolojik Varlıklarla İlgili Mitler ve İnanışlar (İyeler ve Yaratıklar)". *Bilig 43* (2007): 1-32.